

Népzeneünk és a cigányzene

AMINT CSAK reneszánsz kori érmeiken láthatjuk, úgy vésődött be zenei köz-tudatunkba két együvé tartozó, jellegzetes arcél: lélek fényét sugárzó kemény vo-nások, boltozatos homlok, hófehérre ősült haj: a Bartóké, mögötte lágy vonalakon eláradó melegség, homlokba hullt fürtök, rőtbarba szakáll: a Kodályé. Összefo-nódott a nevük, szétválaszthatatlan a munkásságuk. Ők hozták napfényre magyar-ságunk legősibb, mélyen rejtőző kincseit, a földhözragadt nép ajkán ázsiai hagyom-ányt őrző parasztdalokat.

Kétségtelen, hogy Herder és a Grimm-testvérek hatására magyar földön már a XIX. század derekán nőttön-nőtt az érdeklődés a folklór-kutatás iránt, de népi dallamkincsünk föltáratlan értékei mellett múlt századi gyűjtőink még süket fü-lekkel haladtak el, nagyobbreszt csak a szövegek gyűjtésére szorítkoztak. Ritkán akadt közülük olyan, aki tudományos szándékkal és egyben alaposabb zenei ké-szültséggel a dallamgyűjtésre is kiterjesztette munkásságát. Így is, mindezek elle-nére, három gyűjtemény látott napvilágot a múlt század második felében: a Színié,¹ Bartalusé² és a Kiss Ároné³; de a dallamok lejegyzésében ingadozó pontosságot mutatnak, nem mentesek minden fogyatékoságtól. Teljességgel megbízható és tu-dományos rendszerezést is kiérlelő gyűjtőmunka csak a századforduló táján indult meg kiváló folkloristánk, Vikár Béla kezdeményezésére. Ő vetette meg az alapját a budapesti Nemzeti Múzeum fonográf-henger-gyűjteményének s ezt pár év eltél-tével Berlinben éppúgy nélkülözhetetlennek találták, mint Bucurestiben. Ez a sze-rencsés munkakezdés szélesedett ki és kapott friss lendületre 1905-ben, – az év-szám értékét csak a jövő ismeri majd – amikor Kodály Zoltán nekivágott legelső gyűjtőútjának a Mátyusföldön, Csallóközben. Egy évvel később már ketten járják az országot Bartók Bélával, hogy viaszhengerekre gyűjtsék az alföldi zsellérnép, dunántúli pásztorok és erdőlé székelyek között ősi népzeneünket.

Gyűjtésük felbecsülheteden értéket, több mint ötezer dallamot halmozott föl, de ez a szám Seprődi János, Molnár Antal, Lajtha László, Volly István és mások gyűjtőmunkájával messze tízezer fölé szökött. Eléggé nem értékelhető e dallam-gyűjtemény mennyiségi szempontból sem, de méginkább beláthatatlan jelentőségű az az eredmény, hogy Bartók és Kodály kezében e dallamok végre vallani kezdenek

¹ *Színi Károly*: A magyar nép dalai és dallamai. Pest. 1865.

² *Bartalus István*: Magyar Népdalok. I-VII. köt. Bp. 1873–90.

³ *Dr. Kiss Áron*: Magyar Gyermekjáték-gyűjtemény. Bp. 1891.

a magyar népi dallamkincs titkairól. Amint legelső népdalközléseik és rendszerező munkáik kikerülnek sajtó alól, egyszerre szétfoszlanak a zenetudományban a magyar népzeneről élő, amúgy is hiányos fogalmak, összeomlanak a hamis elméletek, sőt megrendül egy régi, büszkén melengetett hit is, vagy inkább hiedelem. Hisz ha régebben kimondtuk, vagy akár papírra vetettük ezt a két szót: *magyar népdal*, mindenki előtt a nekibúsult, mulató magyar alakja jelent meg, akinek háta mögé odasettenkedik a cigány s füléhez hajolva húzza az édesbús hallgatót, vagy pattogó, tüzes frisset. Ízig-vérig magyar muzsika, törölmetszett ősi dallamok ezek, – így hitte, sőt hiszi is az „úri középosztály”. De, íme, elkövetkezett az idő, amikor e lélekben gyökerező, ezerszer átélt hitet is háborgatják.

KODÁLY ÉS BARTÓK ugyanis dallamgyűjtésük földolgozása közben a magyar népdalkincs nem is sejtett, meglepő sajátosságaira bukkantak. Így a világháború harmadik évében, 1917-ben adta közre Kodály a magyar népzene ötfokú hangsoráról szóló tanulmányát,⁴ amely gyökeresen fölforgatta a régi ismereteket. Akkor ugyan a harcterek ágyúdöreje messze túlharsogta e zenefilológiai tanulmány visszhangját, de ez mit sem von le a fölfedezés értékéből. E tanulmányban mondta ki Kodály, hogy a magyarság legősibb zenei hagyományait őrző népi dallamoknak semmi köztük sincs a hétfokú hangsorhoz, népzeneink legrégebbi dallamai nem az európai műzenében uralkodó dur-moll hangrendszeren, hanem *ötfokú (pentaton) hangsoron épülnek föl*.⁵ Ebben a rendszerben egészen más a dallamvonalak hullámvonása, elütő mindattól, amihez a műzenében, vagy akár a cigány játékában hozzászokott a fülünk.

Közben Bartók – átvéve Krohn Ilmari finn népdalgyűjtő rendszerét – csoportosította a különböző vidékekről gyűjtött megegyező dallamokat és dallamváltozatokat. Így áttekintést nyerve a másként össze nem fogható anyag fölött, megnyílt a lehetősége a magyar népzenei stílus tanulmányozásának. Bartók „A magyar népdal” című testes könyvében⁶ meg is alkotta népi dallamkincsünk átfogó rendszerét, három osztályba sorozva az egész parasztdallam-anyagot. Szerinte vannak A) régi stílusú, B) új stílusú, s végül C) vegyes, nem egységes stílust alkotó dallamaink. Mivel azonban a C. osztály dallamai nagyjából a szomszédnépek kölcsönhatásaira utalnak, számunkra ezúttal csak a régi és új stílusú dallamok fontosak.

Régi stílusú dallamainkat a városi magyarság, az úri osztály nem ismeri, tökéletesen elidegenedett tőlük, sőt egyáltalán magyarnak sem hajlandó őket egykönnyen elfogadni, pedig zenei vagyunk legértékesebb felét teszik. Éppen úgy hordozói e dallamok egy ázsiai művelődésvilág örökségének, amint az ananjinói műveltség emlékét őrzi a magyarság kialakulása korából nyelvünknek a családi életre, vérségi és társadalmi kötelékekre vonatkozó sok szava. Sajnos, a régi stílusú dallamok kiveszőfélben vannak, csak az öregebbrendű falusiak ajkán élnek még

⁴ *Kodály Zoltán: Ötfokú hangsor a magyar népzeneben. Zenei Szemle, 1917. Másodszor nyomtatva: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 1929. 208–218. 1.*

⁵ Ma használatos összhangzattani fogalmakkal élve, ez a hangsor olyan lefelé haladó természetes moll skálához hasonlítható, amelyből a 2. és 6. fok kimaradt. Hangjai tehát – ha példának okáért g¹-ből indulunk ki – így következnek: g¹ b¹ c² d³ f⁴.

⁶ *Bartók Béla: A magyar népdal. Bp. 1924. LXX. 1 szöveg. + 137 I. kottamelléklet és verszöveg.*

és az egyre gyorsuló városiasodás mindinkább kiszorítja őket a falu emlékezetéből. Összevissza kétszáz változatsportba tartozó ezer régi stílusú dallamot sikerült gyűjtőinknek eddigelé lejegyezniök. E népzenei stílus sajátosságai közül, mint legfeltűnőbbet, az ötfokú hangsort kell kiemelniük. Ez bizonyít leghathatósabbban a stílus ázsiai eredete mellett. Rámutatott erre már Bartók is könyvének *Appendixében*, ahol három cseremiszi népdalt közölt. De Bartóknak óvatos fogalmazású véleményét azóta többszörösen megerősítették az ázsiai népzene mélységeibe bevilágító kutatások. Ugyanis találékony német zenetudósok már a világháború alatt gyűjteni kezdték az orosz hadifoglyok dallamkincsét, azóta bőven gyarapszik a finn, lapp és főként orosz népzenei kiadványok száma, angol, francia és német kutatók pedig gyűjtőtájkakon eljutottak már Kínába is. Tehát tömegesen látnak napvilágot ázsiai dallamgyűjtemények, legfeljebb az ázsiai néptömegek mérhetetlen arányához képest mondhatjuk a kutatásokat szórványosnak. Mindenesetre ahhoz elég anyagot szolgáltatottak, hogy a gyűjtemények földolgozása után Szabolcsi Bence az *Ethnographia* lapjain közölt nagyfontosságú tanulmányában kimutathassa;⁷ e pentaton stílus kétségkívül Közép-Ázsiában született, s „hatalmas zenei nyelvlánca végig követhető, szakadozott vagy elmosott nyomain, a Lapp-félszigettől és a *Dunántúltól*, illetve a Kaukázus és a Volga vidékétől Kelet- és Délkelet-Ázsia partvidékéig... A magyar népzene mélyén tehát máig egy archaikus közép-ázsiai dallamstílus él tovább; mert a pentatónia többi európai típusai – az ógörög zene ősi hangrendszerétől régi kelta melódiáig – nyilván más forrásból erednek és sohasem forrottak össze a dallamszövés olyan sajátos „keleti” elemeivel, mint a magyar-cseremiszi-tatár-mongol ötfokúság”. E keleti dallamstílus fennmaradását csodával határosnak kell mondanunk az ezer esztendeje Közép-Európa szívében élő magyar parasztnépnél. Annál is inkább, mivel a magyarság falusi néprétegei rég el vannak árasztva dur és moll zenével.

Főként a XVIII. században – mely különben irodalmunknak is nemzetietlen kora – ingott meg a magyarság ellenálló képessége az idegen befolyásokkal szemben. Elsősorban északról betörő, tót és rutén hatás mutatkozik a magyar népzeneben. Fő terjesztői Bartók szerint az úri osztály tagjai lehettek, a falu népe pedig, mint régebben is, átvette a magasabb osztályokból származó műveltségi termékeket. Am az idegen dallamok már-már végzetesnek látszó beáramlása egyszerre csak elakad – ez a múlt század közepe táján történt – s a fordulat okát az új magyar falusi dallamok kialakulásában találjuk meg. Mert a magyar nép amellest, hogy megőrizte régi népzenei stílusát, ugyanakkor képes volt idegen hatások beolvasztásával, más népek parasztnéjétől elütő, faji jellegű, új stílust létrehozni. Ez a stílus visszaveri az elhatalmasodó külső befolyásokat és nagy lendülettel terjeszkedik. Jellegzetes vonása, hogy dallamai leggyakrabban az európai zene dur-moll rendszerén épülnek föl, de előfordulnak az egyházi hangnemekben (dór, aeol, fríg stb.), sőt felismerhetünk bennük elvétve pentaton fordulatokat is, mert a nép áthasonítja a dallamokat sajátos, eredeti ízlésformái szerint. E stílus keletkezési kora aligha tehető előbbre tíz-tizenkét évtizednél, kibontakozása pedig valószínűleg a XIX. század derekán történt, mégpedig Bartók szerint a következőképpen: a beszivárgó rutén kolomejka-dallamok hatottak a magyar kanász-nótákra, ezekből

⁷ Szabolcsi Bence: Népvándorlaskori elemek a magyar népzeneben. *Ethnographia*. 1934. 138–156. l.

fejlődött a verbunkos zene, s a verbunkos adta meg a lökést az új stílus kialakulására.⁸

HA NÉPZENÉNK imént vázolt kérdései felől közeledünk a cigányzenéhez, hamar leegyszerűsödik a régóta vitatott, ágas-bogas probléma. Csak meg kell vizsgálnunk: milyen dallamanyagot tartalmaz a cigány műsora? Régi vagy új stílusú dallamaink tartoznak-e bele? Egyáltalában milyen értékű zenét játszik a cigány?

Külföldön, ha a magyar népzene szóba kerül, sajnós, mindenkinek a cigányzene jut rögtön eszébe, de még elszomorítóbb, hogy hazai közönségünk széles rétegei is még mindig azt tartják, hogy a magyar néplélek „gazdag érzésvilágát legtisztább szüziességében a cigányzene fejezi ki”. Mekkora tévedésre kell rádöbbenniök, midőn kiderül erről a hol vérforralóan tüzes, hol pedig sóvárgó, fájdalomteli muzsikáról, hogy a magyar népzenehez – sem régi, sem új stílusú dallamaihoz – semmi köze nincs. Cigányzenészeink műsorának legtöbb darabja az úri osztályból kikerült szerzők műve, tehát nem népi dallam, csak *népies műdal*. Szerencsére ez a népies magyar műzene értékesebb, mint az operettsláger, vagy a külföldi tánczene, de közös bennük, hogy ugyanolyan igényeket elégítenek ki. Kaptafára készült dallamok; a magyar *könnyű zenét* képviselik⁹. Nem változtat e tényen az sem, hogy műdal szerzőink gyakran utánozzák a falusi dallamszerkezetet. Hozzáértő fül a dallamvonal mesterkéltbb fordulatainál úgyszólván megállapítja, hogy falusi dallamról, vagy népies műdalról van szó. De honnét van az értékelésben kiütöző ellentét, ha csak nehezen észrevehető árnyalati különbség van a dallamok között? Erre válaszul Bartók nagy fontosságú megállapítását idézzük: „A szűkebb értelemben vett parasztszene öntudatlanul működő természeti erő átalakító munkájának eredménye: minden tanultságtól ment embertömeg ösztönszerű alkotása. Ennek folytán egyedei – az egyes dallamok – a legmagasabb művészi tökéletesség példái. Kis arányaikban éppoly tökéletesek, akárcsak a legnagyobb szabású zenei mestermű... Ezzel szemben az úri osztálynak annyira kedvelt népies műdalai, dacára egy és más érdekességüknek, annyi zenei közhelyet tartalmaznak, hogy értékben messze elmaradnak a szűkebb értelemben vett parasztdallamok mögött.”¹⁰

Átértékelődtek a magyar zenetudomány fogalmai egy emberöltő munkája árán. Az érzelgős, cifrázó játéku cigány jelentősége törpül s a romantikus lélek - alkatot hordozó idősebb nemzedék eltűnése után vonzóereje valószínűleg tovább csökken. Mégsem beszélünk a cigányzenészek alkonyáról, sőt nem is tartjuk azt kívánatosnak, mert népies műzenénkben magyar különlegességet szolgálnak és tartanak fenn. Ellenben véleményünk szerint a cigány csak a romantika érzésvilágában igézhetette meg a lelkeket hegedűjével, mert a romantikával érkezett meg az irodalomba s művészetekbe az érzelmesség és szenvedélyesség uralma.

Állításunkat zenetörténeti kutatási eredmények is támogatják. Ugyanis legkorábbi okleveles adatunk a cigányok magyarországi zenéléséről 1489-ből való s Beatrix királyné kobzosairól szól,¹¹ de a cigányzenész sem a XVI., sem a XVII. században komolyabb szerephez nem jut, a XVIII. század magyar zenéjére pedig

⁸ Bartók Béla: Népzene és a szomszéd népek népzeneje. Bp. 1934. 19. 1.

⁹ Bartók Béla: Cigányzene? Magyar zene? Ethnographia. 1931. 2. szám 49–62. 1.

¹⁰ Bartók Béla: A magyar népdal. VII. 1.

¹¹ Dömötör Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? Ethnographia. 1934. 3–4. sz. 156–178. 1.

az egyszerre népi és nemzeti jellegű kollégiumi karének-kultusz nyomja rá a bélyegét. Csak a magyar preromantika, a „Fiatal Magyarország” korában keríti hatalmába a magyarság ízlését a cigány és alig másfél százada, hogy a magyar zene művelésében hatékony szerepet visz.

NÉPZENÉNK és a cigányzene kérdései körül két nagy érdekességű vita zajlott le egymástól hetven év távolságában. Manapság, mikor zenetudósaink beható kutatásai rendre megoldották a kibogozhatatlannak hitt kérdéseket s régi fogalmaink képzettartalma majd teljesen kicserélődött, érdekes visszatekinteni e vitákra.

Liszt „Des Bohémiens et de leurs musique” című könyve körül kavardott vihar a múlt század derekán, mert a nemzetközi zenevilágban ünnepezt művész, talán doborjáni gyermekkorának emlékeit újra átélve és kiszínezve, de a valósággal kevésbé számolva írt a cigányokról és zenéjükéről. A *cigányok* zenéjéről, mert állítása szerint a magyarok csak eltanulták a cigányok nótáit, cigány forrásból eredő dallamok azok, csak magyar szöveggel énekelik őket. Napilapok és társadalmi egyesületek riadója verte fel a magyar zenei világ csendjét. De komoly választ csak egy esztendő múltán adott a magyar tudományosság. E válasznak külön erdélyi vonatkozása van, mert Brassai Sámuel, utolsó polihistorunk, volt Liszt vitázó ellenfele. Brassai Sámuel válaszul írt könyvének¹² előszavában indokolja munkáját: „Külföldön többen s azok közt jelentékeny emberek s még olyak is, kik ama könyv modorát hol nevetik, hol kárhoztatják, a benne foglalt főállítást mégis hiszik, fel nem bírván tenni, hogy a magyarhoni s viszonyainkat oly jól ismerő, vagy legalább ismerhető Liszt csak amúgy szélúvatlan oly merész paradoxonnal merjen velünk s a valóval szemben állani”. Majd hatalmas tudásának óriási fegyvertárával megsemmisíti Liszt történeti, néprajzi, sőt zeneelméleti állításait is. Mi tagadás benne, könnyű dolga volt, mert Liszt nem a cigányt írja le, szertelen leírásai a romantikus művész képzeletjátékát tükrözik. Ráruhazza Liszt a cigányra a Zukunft-Musik teljes programját is, amelyért ő Wagnerrel oly hajlíthatatlanul küzdött. De mi lehetett tetszetősebb Liszt előtt ennél a kóbor, természetrajongó, fegyelmet nem tűró, ábrándos, zenélőkedvű fajtánál. Elvakult kicsinyesség volna Liszttől adatszerű pontosságot várni, az ő képzelete minden földi köteléket eloldva szárnyal. Romantikus volt ízig-vérig, márpedig a romantikus életérzés szertelen, fékevesztetten csapongó.

Hetven évvel később, 1930-ban, a budapesti Zeneművészeti Főiskola könyvtárosa, Prahács Margit adta kitűnő földolgozását a legújabb zenetörténeti- és folklorkutatás eredményeinek s tisztázta a cigányzene és magyar népzene kapcsolatát a Napkelet hasábjain.¹³ Lisztet annak idején a cigányokról elragadtatott hangon írt lapjaiért marasztalta el Brassai Sámuel, most viszont Prahács Margitot a cigányok faji jellemzésében leírt kíméletlen megállapításaiért fogta perbe a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Sőt ügyészük tollából¹⁴ éles hanghordozású cikk jelent meg a Napkeletben, amely azt írja az ócsárolt cigányokról: „az ő munkájuk, hogy kertészkedjenek a magyar kultúra ugarán, a magyar népzene minden zenei folklórtól elhanyagolt, sőt elkerült, majdnem töretlen ugarán. És ők ezt a munkát rendületlenül végzik”. Nyilvánvaló, hogy a termékeny vita lehetőségét

¹² Brassai Sámuel: Magyar- vagy cigányzene? Kv. 1860.

¹³ Prahács Margit: Cigányzene és magyar népzene. Napkelet. 1930. 1. sz. 47–52. l.

¹⁴ Dr. Járosi Jenő: A magyar nóta meg a cigány. Napkelet. 1930. 4. sz. 414–418. l.

az ellenfél megdöbentő tájékozatlansága kizárta. Mégis azt vártuk, akik érdeklődéssel figyeltük e betűharcot, hogy zenetörténészeink védelmére kelnek Prahács Margitnak. Ehelyett magára maradva Prahács egyedül is kioktatta ellenfeleit a vitatkozók számára nélkülözhetetlen ismeretekre,¹⁵ de később bírói ítéletre kimagyarázta a cigányok páriaéletéről írottakat. Közönségünk számra tekintélyesebb részénél, amely csak a cigányzene iránt érez rokonszenvet, nem talált nagy népszerűsége Prahács Margit véleménye, de a vita annál értékesebb gyakorlati hasznot hozott, mert megérezette a tudományos kutatók érveinek ellenállhatatlan, döntő súlyát.

HARMINC ESZTENDŐVEL ezelőtt, legelső népdalközlésük előszavában írták Bartók és Kodály:¹⁶ „A magyar társadalom túlnyomó része ma még nem elég magyar, már nem elég naiv és még nem elég művelt arra, hogy az igazi népdalok közelebb férközzenek a szívéhez. De megjön az ideje annak is, mikor majd lesz magyar házimuzsika és a magyar család házi zenélése nem elégszik meg a legalacsonyabbrendű külföldi kuplékkal, belföldi népdalgyári portékával. Mikor majd lesz magyar énekes. Mikor nemcsak a ritkaságok néhány kedvelője tudja majd, hogy van másféle magyar dal is világon, mint a Ritka búza és az Ityóka-pityóka.” Ezért a célért, népzeneink értékeinek elismeréséért harcoltak Bartók, Kodály és követőik a gáncsvető akadályok sűrűjében ingathatatlan hittel, s győzelemre jutásuk ideje elérkezettnek mondható. Jövőbe látó céltudatosság vezette Kodályt, amikor a ma szépen bontakozó gyermekkórus-irodalomnak megvetette az alapját. Láttára megerősödik bennünk a bizalom, hogy a mai nemzedék fölserdülésével a zenekultúra nemcsak a nemzet legműveltebbjeinek kiváltsága lesz, hanem újabb tömegek meghódításával szélességben is messze kiterjed. Népzene és műzene egybeölelő, szerves magyar zenekultúra épül szemünk előtt. S mint nagy szintézisek létrejöttékor mindig történik, Bartók és Kodály alkotásait is történelmi erők összeműködése lendítette a nemzetközi zeneirodalom élére. A német zenei hegemónia megtörése, Debussy életművének fölzsabadító hatása vezetnek el Kodályhoz és Bartókhhoz, akik az ősi hagyományt őrző magyar népzene sajátos, eredeti dallamvonalaitól, kiaknázatlan ritmusenergiáitól és pentatóniájában rejlő kifogyhatatlan változatú összhangjaitól ihletten teremtenek új stílust a nyugati műzenében. Alkotásaikban a magyar népzene és az egyetememes zenekultúra olvadnak szétválaszthatatlan egységbe.

KÉKI BÉLA

¹⁵ *Prahács Margit: A magyar népzene vitás kérdéseiről.* Napkelet. 1930. 509–515. l.

¹⁶ *Bartók Béla, Kodály Zoltán: 20 magyar népdal.* 1906.